

ISBN 978-86-82873-15-0

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА I

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:
Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

СИР — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41:005.71(497.1),,1947/2007“
811.163.41(082)

ШЕЗДЕСЕТ година Института за српски језик САНУ : зборник радова I /
урдник Срето Танасић. — Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007 (Београд :
Чигоја штампа). 494 стр. ; — 24 см

Тираж 500. — Напомене и библиографске референце уз текст. — Библиографија уз
поједине радове.

ISBN 978-86-82873-15-0

1. Танасић, Срето [урдник]

а) Институт за српски језик САНУ (Београд) — 1947–2007

б) Српски језик — Зборници

COBISS.SR-ID 145323020

Рецензији:

академик Милка Ивић, др Гордана Јовановић, редовни професор,
др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ,
др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник,
др Срето Танасић, научни саветник

Секрећари редакције:
др Владан Јовановић
Марина Спасојевић

Израду и штампање финансирало је Министарство науке Републике Србије.

Издaje:
Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9

Коректура:
Владан Јовановић и Марина Спасојевић

Припрема за штампу:
Давор Палчић (palcic@eunet.yu)

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж
500

САДРЖАЈ

Предговор	7
-----------------	---

I

Драго Ђупић — Срето Танасић: Шездесет година Института за српски језик САНУ	11–18
Ирена Грицкат-Радуловић: Наука о језику у делатности Академије	19–106
Милка Ивић: Александар Белић (2. VIII 1876 — 26. II 1960)	107–109
Милка Ивић: Актуелност Белићевих погледа на именицу	111–123
Драго Ђупић: Михаило Стевановић (Ставена Пијерска, 1903 — Београд, 1991)	125–130
Стана Ристић: Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ	131–149
Марта Бјелетић: Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“	151–170
Гордана Јовановић — Виктор Савић: Пројекат „Обрада старијих српских писаних стоменика и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српскословенског јеванђељског речника“	171–177
Слободан Реметић: Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик	179–193
Предраг Пипер: Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик САНУ	195–204

II

Милка Ивић: О специфичном лексичко-морфолошком ентиитету пут .. .	207–214
Миланка Бабић: Граматичко-јрагматичке везе пренетивних парчикула ево, ето, ено у ексламативним конструкцијама	215–228
Милета Букумирић: Изучавање српског језика на Филозофском факултету у Приштини	229–242
Даринка Гортан-Премак: Српска лексикографија данас. Три предлога	243–247
Јасмина Грковић-Мејпор: Језик српске средњовековне писмености: досегнућа и задаци	249–266
Милорад Дешић: Српски језик као стручни у теорији и практици	267–271
Милан Драгичевић: Прекодрински мост (поводом 60 година постојања Института за српски језик САНУ)	273–278

Радмила Жугић: Генијивне предлошко-јадејсне синтагме узрочног значења с предлогом од у говору јабланичког краја (паралеле с притренско-шумадијским и косовско-ресавским говорима)	279–291
Гордана Јовановић: Ђура Даничић, Речник из књижевних стварија српских – дело непролазне лексикографске вредности	293–297
Милош Ковачевић: Међуоднос фућура I и фућура II имперфективних глагола	299–311
Ана Кречмер: Славеносрпска писменост и њено значење за историјску србистику	313–320
Władysław Lubaś: Mój naukowy Belgrad	321–329
Јордана Марковић: Српска дијалектиологија ћосле	331–338
Герхард Невекловски: Српски језик у Аустрији	339–348
Милош Окука: Србистика у Баварској	349–365
Бранислав Остојић: Досадашњи резултати, стање и будући задаци науке о српском језику у Црној Гори	367–373
Звездана Павловић: Поглед на оронимију Србије	375–380
Јованка Радић: Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику	381–400
Милорад Радовановић: Ойолски пројекат	401–416
Милица Радовић-Тешић: Ставови М. Пешикана о језику у Црној Гори	417–425
Андрей Н. Соболев: Календарная лексика балканских славян	427–443
Димитрије Стефановић: Нешто о лингвистичкој србистици на Универзитету у Будимпешти у прошлости и данас	445–461
Рада Стијовић: Семантичко-оријографске дистинкције неких сложеничких образовања	463–470
Светлана Михаиловна Толстая: Языковой образ пустого	471–480
Пол-Луј Тома: Србистика у Француској	481–494

ISBN 978-86-82873-15-0, p. (207–214)
УДК 811.163.41'373.4
811.163.41'373.612
2007.

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О СПЕЦИФИЧНОМ ЛЕКСИЧКО-МОРФОЛОШКОМ ЕНТИТЕТУ ПУТ

Истраживање изложено у овом раду усмерено је ка томе да осветли пажње вредне, а досад у стручној литератури неописиване, значењске, функционалне и обличке специфичности оног лексичког ентитета *пут* који се најчешће отелотоворује у споју са простим и редним бројевима као одговарајући обавештајни сигнал ситуације избројавања. У завршном је излагању наглашено да би упознавање с оним што је речено о употребним могућностима разматраног српског лексичко-граматичког ентитета било од посебне користи оним научним посленицима који, на основу своје информисаности о актуелним лексичко-граматичким отелотоврењима широм света, настоје да што правилније проникну у оно најважније — у принципе по којима функционише људски ум.

Кључне речи и њомови: специфичан лексичко-морфолошки ентитет, једанпут, двапут, два пута, два пута два су четири, овог пута, први пут, прагматска маркираност, првом приликом, овом приликом, сваки пут, сваком приликом, следећом приликом, много пута, етимолошка реализација, когнитивно устројство језика.

Језичка датост коју имамо у виду није без разлога у наслову овог рада окарактерисана као „специфичан лексичко-морфолошки ентитет“. Њој, наиме, није само доступна морфолошки зависна, суфиксална служба већ и самостална употреба на плану синтаксе, та-ква где она функционише као одговарајући информативни еквивалент или одређеној именичкој, или одређеној глаголској лексеми — уп., с једне стране, *ОдједанPUT* (*се враћа ојворише* и сл.), а, с друге, *Овог ПУТА* (*неће он говорити* и сл.) = *Овом ПРИЛИКОМ* (*неће он говорити* и сл.) и (*Какси, сине, колико је) два ПУТА два ...* и сл. = (*Какси, сине, колико је) два ПОМНОЖЕНО* *са два ...* и сл.¹

¹ Чињеницу да лексички ентитет који је предмет нашег интересовања стоји у најнепосреднијој етимолошкој вези с називом одређене просторне датости није, разуме се, мимоишла стручна пажња. У етимолошком речнику Skok 1972, под одговарајућом одредницом, наведен је, на пример, податак о томе да прасловенска лексема

Опширније податке не само о овим већ и о разним другим употребним специфичностима разматране лексичке ознаке ставља заинтересованима на увид излагање које следи.

* * *

Могућност суфиксалне употребе језичког елемента који нам је у жижи пажње отвара собом д о г а ћ а Ј а с и т у а ц и ј а и з б р о ј а - в а њ а, али само онда кад у такву ситуацију нису укључени редни, већ прости бројеви, будући да се, при том избројавању, лексички ентитет *īuī* никада не спаја са редним бројевима у јединствену лексичко-морфолошку целину — уп. *īrvi īuī*, *druži īuī*, *īpreči īuī* итд. (никако: **īrvīi īuī*, **družgi īuī* ... итд.).

Што се пак простих бројева тиче, *један* се разликује од свих осталих представника истог бројног низа по чињеници да он исказном елементу *īuī*, приликом избројавања, доследно намеће суфиксалну оствареност — уп. увек: *једанīuī*², никад: **један īuī*. По том критерију, једном речју, та почетна јединица датог бројног низа испољава м а р к и р а н о лексичко-морфолошко понашање (у јакобсоновском спислу термина).

Избројна лексичка ознака *īuī*, уколико се остварује уз просте бројеве који су већи од *један*, у неким приликама добија, а у другим не добија, наставачко проширење *-a*. Тада је проблем за себе, који такође очекује одговарајуће осветљавање.

Прво што смо у вези с њим дужни напоменути јесте факат да избројна ознака о којој говоримо не може добити проширење *-a* баш у свим случајевима кад је ситуациони датост с називом *једанīuī*³ у ко-

pontъ може постати „izraz množenja“, и то не само у словенским језицима; „uprog. via > stfr. veie > fois“.

² Синоним израза *једанīuī* је израз *једном*. Та синонимска веза је постојала и у Вуковом времену, што сазнајемо консултујући његов *Српски речник*. Тамо су забележене обе те речи, прво, разуме се, *једанīuī*, а потом *једном*. На њихову истозначност скреће нам пажњу сам Вук — уп. следеће податке изнете под одредницом *једанīuī*: „1) einmal, semel, 2) einmal, aliquando, cf. једном“ са идентичним подацима изнетим под одредницом *једном*: „1) einmal, semel, 2) einmal, aliquando“.

³ Израз *једанīuī* може се подврхи обличком проширењу фактом додавања префикса *од-* (*једанīuī* → *одједанīuī*) и тиме преобратити у израз са значењем ’изненада’, ’неочекивано’. Једино у том тако, и облички, и семантички, преобраћеном виду може језички ентитет чија је основна лексичка форма изведена употребом суфиксалног елемента *-īuī* бити коришћен и за детерминацију адјективног типа. Наime, у РСАНУ је посебно забележена реч *одједанīuīnii*, за коју се каже да значи: „који се деси, настане одједном; изненадан, неочекиван“.

личинском погледу превазиђена. На то стање ствари упозорени смо још 1993. године. Наиме, аутори Правописа 1993 Матице српске прво су констатовали да је могуће рећи не само *двајућ* већ и *два јућа*, не само *тиријућ* већ и *тири јућа*, а потом додали и ову релевантну опаску: „уз остале бројеве боље је ПУТА: четири пута, седам пута итд.“ (op. cit., стр. 456).

Данас, судећи бар по малој анкети коју сам спровела међу аутентичним Београђанима, поједини говорни представници стандардног српског енергично одбијају да прихвate као граматички исправно избројавање веће од 'три' без завршетка *-a*, тј. могућност да се, без огрешења о језичку правилности, поред *Четири јућа сам јој теленфорирала*, *Седам јућа сам му то исцјо љонављала* и сл. каже и **Четири јућ ...*, **Седам јућ ...* и сл.

Прости бројеви већи од *један* служе или изношењу одређеног фреквенцијског податка, тј. податка о томе колико се пута нешто понавља, понављало, или ће се поновити у времену (уп. *Двајућ сам љокушавала да је добијем теленфоном, али узалуд – нико се не јавља* и сл.), или и формације о броју прилика у којима се то и то догађа, додило, или ће се догодити (уп. *Два јућа је о њој баш ружно говорио; не само онда на Веснином рођендану већ и после, кад смо били код Ђоке на слави* и сл.).

Уколико је значење 'у две прилике' посреди, суфиксална оствареност избројне ознаке *јућ* обавезно изостаје; при изговору се посебно наглашава реч *два*, а посебно *јућа*, што аутоматски подразумева њихово раздвојено писање.

На то како ће простим бројем *два* бити исказан очекивани податак пресудно утиче контекстуално окружење. У том је погледу посебно илустративна дијалошка ситуација, и то она која се оличава давањем одговора на управо постављено питање.

Питање, рецимо, *Да ли је он о ђоме већ говорио?* може добити опширнији одговор, и то такав којим се тражени податак износи јединствено лексичко-граматички структурираном језичком датошћу *двајућ* – уп. *Јесиће; и то двајућ!*, док је у питању *Колико је јућа он о ђоме већ говорио?* сасвим прикладан најкраћи могући одговор, такав који се састоји од свега две одвојено изговорене (односно написане) речи: *Два јућа!*

До цепања јединствено оформленљеног бројног израза *двајућ* на два посебна исказна ентитета, тј. на оствареност исказне верзије *два јућа*, долази онда кад се пажња учесника комуникације првенствено усредсређује не на дату количину 'два', већ на факт понављања (у укупној количини од 'два') онога о чему је у разговору реч.

Још поодавно, у свом познатом раду Lambrecht 1994, говорећи о „статусу прагматске маркираности граматичких структура“ („the pragmatic markedness status of grammatical structures“ — оп. cit., стр. 17), Knud Lambrecht је упозорио стручну јавност на чињеницу да, у приликама кад постоје две, наизглед истозначне граматичке структуре, од којих се једна, под одређеним контекстуалним околностима, доследно остварује на посебан начин, ту структуру треба убројати у прагматски маркиране језичке ентитете. Усвојимо ли тај управо описани Lambrecht-ов критериј разврставања, укључићемо исказну верзију *два јута*, за разлику од исказне верзије *двајући*, међу оне српске изјавне датости које су прагматски маркираног карактера.⁴

Пре пуне три деценије, на стр. 598. свога рада Stampe 1976, David Stampe је скренуо пажњу на чињеницу да се две разне ствари никако не могу квантитативно ближе одредити истом, само једном изговореном (односно написаном) ознаком броја, већ се та ознака мора, на одговарајућем mestу, поново изговорити (односно написати). Као пример навео је неприхватљив исказ **two apples and oranges* = **две јабуке и йоморанџе*, а прихватљив: *two apples and two oranges* = *две јабуке и две йоморанџе*. Иста та опсервација је валидна и кад се ради о ознакама фреквенцијског показатеља *двајући*, односно *два јута*. Прихватљиво је рећи: *Двајући* (односно *два јута*) сам јој слao љисмену шоруку и *Двајући* (односно *два јута*) сам њокушавао да је добијем телевоном, а неприхватљиво: **Двајући* (односно *два јута*) сам јој слao љисмену шоруку и *њокушавао да је добијем телевоном*.

Као што смо већ помињали, у служби фреквенцијских означивача јављају се и редни бројеви комбиновани с исказним елементом *јута*, који, при том, доследно не заузима суфиксалну морфолошку позицију. Постоји, међутим, један сасвим посебан случај, нерегистрован у РСАНУ и РМС, а данас и те како присутан у свакодневној разговорној пракси говорних представника стандардног српског. Људи, наиме, кад им је потребно да искажу информацију 'неком другом приликом', њу или баш тим речима исказују, или прибегавају употреби лексичке

⁴ Термин *прагматски* Lambrecht је употребио у складу с дефиницијом прагматског проучавања коју је изнео Mark Baker у својој књизи Baker 1992. По Baker-у, кад је, рецимо, у жижи пажње значењска проблематика, прагматским се називају она проучавања која се не интересују за питање како је дато значење генерисано од стране језичког система, већ за то како га, у разговорном поступку, преносе један другом, односно како манипулишу њиме присутни учесници тога разговора („the study of meaning not as generated by linguistic system, but as compeyed and manipulated by participants in a communicative situation“ — оп. cit., стр. 17).

јединице коју отелотворује јединствен спој исказне датости *други* и исказне датости *йућ*, а чији је значењски садржај с том информацијом истоветан — уп. *Исјричаћу тиши то други йућ, сад не могу, видиш да журиш = Исјричаћу тиши то другом йриликом, сад не могу, видиш да журиш.*

Од када је Charles Fillmore, у раду Fillmore 1966, указао на потребу да, како при теоријским проучавањима, тако и практично, тј. при настави језика, стручна пажња буде управљена и на питање којим се све лексичко-граматичким средствима може обављати деиктичко указивање на време, начини обележавања временске деиксије редовно су „на дневном реду“ стручних подухвата у најразличитијим језичким срединама широм света.

Наша језичка датост *йућ* среће се и у служби средства за исказивање деиктичког овремењавања. Ту службу она остварује у синтагматском споју с деиктичком заменицом *овај*, који јој, у информативном погледу, аутоматски прибавља синонимски однос према именици *йрилика* — уп. *Овог йућа не смеши да нас лажеш!* са *Овом йриликом не смеши да нас лажеш!*

У деиктичке заменице спадају, као што зnamо, поред заменичког ентитета *овај* и ентитети *тај* и *онај*. И они су такође способни да образују синтагматску конструкцију с именицом *йрилика*: *тим йриликом, оном йриликом*, али не и са избројном ознаком *йућа*. Није уобичајено да се каже **Тог йућа си нас лагао* или **Оног йућа си нас лагао*.

Међу указиваче на одређену ситуацију / одређене ситуације, у којима или долази, или је долазило, или ће долазити до тога и тога, убрајају се и изрази *следећом йриликом* и *сваком йриликом* — уп. *Следећом йриликом ћеш и њу видећи, Он је сваком йриликом исти говорио* и сл. И ти изрази имају себи одговарајуће информативне синониме отелотворене конструкцијом с лексичким ентитетом *йућ*, али уз напомену да је, кад се ради о споју с речима *следећи* и *сваки*, поменути ентитет немогуће остварити у зависној падежној форми — номинативни облик је ту једино прихватљиво граматичко решење; дакле: *Следећи йућ ћеш и њу видећи, Он је сваки йућ исти говорио* и сл. (а никако: **Следећег йућа ћеш и њу видећи, *Он је сваког йућа исти говорио* и сл.).

Поводом француских лексема *beaucoup* = 'много' и *souvent* 'често', Jerry Doeјes је, у своме раду Doeјes 2007, убедљиво проговорио о чињеници да језици, по правилу, при изношењу фреквенцијског по-датка, не пропуштају да, ако је то потребно, фреквенцијским означивачем исказжу висок количински степен фреквенцијског догађања о којем се саопштава.

У српском се језику посебним одредбеним средствима, оствареним у конструкцији с лексичким ентитетом *йућа*, исказује како велика количинска, тако и висока фреквенцијска заступљеност нечега — уп. *Много јућа нас је уверавао да ће доћи, па није дошао* и сл., с једне стране, и *Често јућа нам је обећавао да ће свакако доћи, па није дошао* и сл., са друге. Оно, међутим, што се никако не може дододити тиче се правила које важи за мале количине, односно за рече д о г а ђ а ј е. Наиме, мада говорни представници савременог стандардног српског не презају од тога да прибегну употреби изјавних датости *много јућа* и *често јућа*, нико и не помишља на то да каже такође и **мало јућа*, односно **рејико јућа*. О овом би феномену убудуће требало на одговарајући начин водити рачуна при давању података о актуелној српској лексичко-граматичкој ситуацији, а посебно у оним стручним описима те ситуације за које се предвиђа да ће бити потом публиковани и у уџбеницима намењеним настави српског језика за странце.

Осветљавајући својим радом Nettle 1999 проблем реплика на туђи исказ, Daniel Nettle је изнео доказе за то да се у репликама може с а м о с т а л н о појавити сваки онај део неке постојеће лексичко-граматичке структуре који су људи у стању да издвојено науче, па стога и да га издвојено преносе један другоме при дијалошким општењима (уп. „any piece of structure that can be independently learned and therefore transmitted from one speaker to another“ — op. cit., стр. 5).

Кад већ говоримо о томе шта је нашем избројном лексичком ентитету *јућ(a)* недоступно, дужни смо споменути и немогућност да се тај ентитет самостално изрекне као одговарајућа конверзациона реакција на управо регистровани сабеседников исказ.

Недавно публиковани рад Bybee 2006 садржи две констатације које се, својом убедљивом стручном фундираношћу, намећу за путоказе ка томе шта би требало да су завршна запажања о разматраном лексичко-граматичком ентитету *јућ*.

Оне језичке датости, наглашава се у наведеном раду, које су биле, односно које јесу, упадљиво често у комуникативном оптицају, самим тим фактом освајају за себе потпуну аутономност у односу на језичке форме са којима иначе стоје у директној етимолошкој релацији („become autonomous from etymologically related forms“ — op. cit., стр. 715). Данашње стање ствари у погледу употребних могућности избројног лексичког ентитета *јућ* потврђује собом да је она етимолошкија веза која се у науци помиње као прадавно постојећа између његовог назива и назива одређене просторне датости свакако морала бити прадавно и прекинута. Историчари српског језика биће убудуће

дужни да, приликом својих стручних осврта на тај ентитет, на одговарајући начин проговоре и о изразитој дуготрајности процеса његовог богаћења свим оним могућностима информацијског исказивања и обличког отелотоворавања који су му данас доступни.

Друга релевантна констатација са којом се сусрећемо у раду Bybee 2006 своди се на обавештење о томе да данас мање-више сви лингвисти деле уверење о томе да граматичка реалност одсликова, у ствари, собом когнитивно устројство језика („all linguists are likely to agree that grammar is the cognitive organization of language“ — op. cit., стр. 711). Једном речју, упознавање шире стручне јавности са специфичностима српског избројног ентитета *ијући*, које смо јој, изношењем одговарајућих података, понудили, биће, надајмо се, когнитивистички оријентисаном истраживачу од користи — упутиће га на то да утврди који су когнитивни процеси најнепосредније одговорни за њихово устројавање.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Baker 1992:** Mark Baker, *In Other Words: A Course Book in Translation*, London 1992.
- Bybee 2006:** Joan Bybee, From usage to grammar: the mind response to repetition, *Language* Vol. 82, № 4, 2006, стр. 711–733.
- Вуков Српски рјечник:** Сабрана дела Вука Каракића књ. XI: *Српски рјечник* (1852), Београд 1986.
- Doetjes 2007:** Jenny Doetjes, Adverbs and quantification; Degree versus frequency, *Lingua* 117(4), 2007, стр. 685–720.
- Lambrecht 1994:** Knud Lambrecht, *Information Structure and Sentence Form, Topic Forms and the Mental Representation of Discourse Referents*, Cambridge 1994, Cambridge University Press.
- Nettle 1999:** Daniel Nettle, *Linguistic Diversity*, Oxford 1999, Oxford University Press.
- Правопис 1993:** Правојис српскога језика, Нови Сад 1993, Матица српска.
- PMC:** Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, Матица српска.
- РСАНУ:** Речник српскохрватскога књижевног и народног језика, Београд, САНУ.
- Skok 1972:** Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. III, Zagreb 1972, JAZU.
- Stampe 1976:** David Stampe, Cardinal Number System, *Papers from the 12th Regional Meeting Chicago Linguistic Society*, 1976, Chicago Illinois, 594–609.
- Fillmore 1966:** Charles Y. Fillmore, Deictic categories in the semantics of come, *Foundations of Language* Vol. 2, № 3, 1966, 219–227.

S u m m a r y

Milka Ivić

ON THE SPECIFIC LEXICO-MORPHOLOGICAL ENTITY *PUT*

This study aims to throw light on hitherto unnoticed particularities concerning the semantic, functional and formal realizations of a very specific Serbian lexical entity, such one which most frequently happens to be used together with numerals in order to denote a chronology of events.

The corpora data described by the author deserve attention both for their inherent interest and for their wider significance in view of the fact that they could eventually be able to provide the contemporary theories of mind with a new source of information on the ways how human brain works.